

Валеры Каліноўскі, Пані Эльжбета. Гісторыя адной прыязні, Смаленск: Інбелкульт, 2016, 210 с.

Książka znanego białoruskiego dziennikarza Walerego Kalinouskiego została poświęcona prof. Elżbiecie Smułkowej, wybitnej polskiej slawistce, kierownikowi Katedry Filologii Białoruskiej Uniwersytetu Warszawskiego i Katedry Kultury Białoruskiej Uniwersytetu w Białymstoku, pierwszej ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Białorusi. Publikacja powstała na podstawie obszernego wywiadu udzielonego autorowi w grudniu 2014 r., wykorzystano w niej również materiały archiwalne, pochodzące z Ambasady RP w Mińsku, zbiory instytucji naukowych (Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu w Białymstoku) oraz osób prywatnych. Jak czytamy we *Wstępie*, celem monografii było odkrycie „tajemnic grzecznej pani Elżbiety” (Znicz), ukazanie jej drogi życiowej od najmłodszych lat, przez dzieciństwo i dojrzewanie, do dorosłości, opis rodzinnych i osobistych tragedii bohaterki na tle wydarzeń historycznych XX i XXI w. Zamiarem autora było także prześledzenie trudnej i pełnej życiowych zakrętów drogi prof. Smułkowej do białoruskości, prezentacja jej znaczącego wkładu w rozwój polskiej białorusistyki, osiągnięć na polu naukowym, dydaktycznym i wydawniczym, a także godnych naśladowania zasług w sferze dyplomatycznej, które zaowocowały nie tylko podpisaniem szeregu umów bilateralnych, ale również rozwojem kontaktów handlowych, gospodarczych, naukowych i kulturalnych pomiędzy Polską a Białorusią (s. 16–17).

Właściwą część publikacji otwierają słowa Marka Ziółkowskiego (zastępcy Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP) oraz prof. Adama Maldzisa (przewodniczącego Międzynarodowej Asocjacji Białorusistów). Kolejne pięć rozdziałów poświęcono różnym etapom życia bohaterki. Z rozdziału pierwszego, noszącego tytuł *Elżunia*, czytelnik dowiaduje się, że przyszła pani ambasador urodziła się 24 VI 1931 r. we Lwowie w rodzinie nauczycielki Janiny Baranowej oraz inżyniera-leśniczego Kazimierza Leona Barana. Jej dzieciństwo brutalnie przerwała II wojna światowa: w 1940 r. ojca zamordowały władze sowieckie, a miejsce jego pochówku przez wiele lat pozostało nieznane (dopiero długo po wojnie jego nazwisko odnaleziono na tzw. liście katyńskiej). Rodzina ze strony matki do dziś posiada grobowiec na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie, zachowały się także budynki, w których mieszkali bliscy i krewni pani profesor (na ulicy O. Kobyłańskiej 12 oraz M. Drahomanowa 56). Przez wiele lat Smułkowa utrzymywała kontakty z Polakami, którzy zostali we Lwowie, a w 2013 r. wydała książkę o rodzinnym mieście zatytułowaną *Był dom we Lwowie...* (Smułkowa, 2013).

Tragicznym losom wojennym rodziny został poświęcony rozdział drugi pt. *Liza*. W czerwcu 1941 r. matka oraz siostra bohaterki zostały deportowane na, jak planowa-

no, dwudziestoletnie zesłanie na Syberię. Docelowe miejsce zsyłki, zwane „więzieniem bez krat”, było głuchą, pełną mokradel i bagien tajgą, gdzie wywożono polskich i białoruskich powstańców walczących w zrywach narodowościowych w latach 1830–1831 oraz 1863–1864. Po 1905 r. trafiali tu także więźniowie polityczni, w tym bolszewicy. Ogółem w latach 1930–1940 tzw. Narymski Kraj nad dolnym Obem zasiedliło około 400 tysięcy osób, z których – według danych historyków – połowa zmarła z wycieńczenia, zimna, głodu i chorób. Jak wspomina Smułkowa, jej rodzina przeżyła ten traumatyczny okres tylko dzięki determinacji matki oraz pomocy innych zesłańców.

W 1946 r., po repatriacji, Janina Baranowa z dwiema córkami powróciły do Polski i osiedliły się w Torunia, gdzie Elżbieta (tak zatytułowany jest trzeci rozdział książki) podjęła naukę w gimnazjum (od razu w drugiej klasie), a następnie (w 1951 r.) studia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. W 1952 r. wstąpiła w związek małżeński z Wiktorem Smułkiem (1926–2015) i przyjęła nazwisko męża. Początkowo przyszła slawistka nie planowała podjęcia pracy zawodowej w kierunku humanistycznym, ponieważ od dzieciństwa marzyła, aby zostać lekarką. Jak czytamy na kartkach książki: „гэта быў час, калі ў мэдычны інстытут бралі толькі тых, хто быў чальцом польскага камсамолу – Зьвязу польскай моладзі. Я ж у такую арганізацыю не хацела. Пасья Сьбіру гэта было адназначна” (s. 68). Na drugim i trzecim roku studiów młoda studentka zainteresowała się językoznawstwem historycznym, które zachwyliło ją bogactwem materiału i konsekwentną, przejrzystą metodologią. Fascynacja ta wkrótce wyznaczyła dalsze losy Elżbiety.

Pracę magisterską na temat polsko-białoruskich związków językowych Smułkowa pisała pod kierunkiem prof. Haliny Turskiej (1901–1979), wybitnej slawistki pochodzącej z Wilna, która na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika wykładała gramatykę historyczną języka polskiego oraz gramatykę porównawczą języków słowiańskich. To dzięki pani profesor młoda absolwentka polonistyki otrzymała posadę asystenta w Katedrze Języków Słowiańskich i podjęła badania nad polsko-białoruskim pograniczem językowym. Wkrótce Smułkowa opuściła Toruń i przeprowadziła się do stolicy, gdzie pod kierunkiem uważanej za prekursorkę polskiej białorusistyki prof. Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej rozpoczęła pracę na Uniwersytecie Warszawskim. Przez 35 lat Zakład Filologii Białoruskiej, a później Katedra Białorusistyki UW były jedyną tego typu placówką naukową w Polsce. Sztandarowe dzieło pracowników Katedry to wielotomowy, oparty na bogatym materiale dialektologicznym *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (Glinka i in., 1980), który publikowano przez 32 lata.

Rozdział czwarty, zatytułowany *Pani Profesor*, został poświęcony karierze naukowej Smułkowej. Od 1957 r. pani Elżbieta była związana z Zakładem Filologii Białoruskiej UW. Jak dowodzi autor publikacji, intensywne życie zawodowe Smułkowej, jej istotny wkład w rozwój badań prowadzonych na Katedrze Białorusistyki UW, a także uznana pozycja w środowisku polskich slawistów zaowocowały szybkim awansem. W latach 1971–1975 już jako profesor pełniła funkcję kierownika Katedry. Od 1978 do 1981 r. wykonywała obowiązki prodziekana ds. studenckich Wydziału Rusycystyki, Slawistyki i Lingwistyki Stosowanej UW, a od 1987 do 1990 r. – prodziekana ds.

naukowych Wydziału Polonistyki UW. W latach 1988–1996 była profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego UW, współpracowała także z filią Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie Uniwersytetem w Białymstoku, gdzie w latach 1997–2002 kierowała Katedrą Kultury Białoruskiej. W latach 1978–1991 przewodniczyła Komisji Językoznawczej przy Białostockim Towarzystwie Naukowym, w skład którego wchodziło około czterdziestu językoznawców z Białegostoku, Warszawy, Gdańska, Krakowa, Poznania, Torunia i Hajnówki. Następnie była związana z Ośrodkiem Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i Europie Środkowowschodniej oraz Instytutem Badań Interdyscyplinarnych „Artes Liberales” UW.

Rozprawę doktorską poświęciła leksyce rolniczej Białostoczczyzny na tle języka ogólnopolskiego i gwar wschodniosłowiańskich. Uwieńczeniem dziesięcioletnich badań leksykologicznych, prowadzonych na bogatym materiale zebrany podczas licznych eksploracji terenowych, była publikacja dwutomowej pracy pt. *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostoczczyzny na tle wschodniosłowiańskim* (Smułkowa, 1968). W książce, oprócz kwestii leksykalnych, etymologicznych i fleksyjnych, autorka poruszyła zagadnienia związane z akcentuacją tych samych wyrazów w różnych miejscowościach badanego terenu. Analiza akcentu wyrazowego w gwarach wschodniej Białostoczczyzny stała się również nowym przedmiotem zainteresowania badaczki. Obrona problematyka okazała się złożona i wymagała przestudiowania licznych prac teoretycznych dotyczących akcentu, a także odwołania się do wiedzy o etapach rozwoju języków wschodniosłowiańskich. Zakrojone na szeroką skalę prace zostały uwieńczone sukcesem: w 1978 r. Smułkowa opublikowała monografię *Studia nad akcentem języka białoruskiego. Rzeczownik* (Smułkowa, 1978).

Pani Ambasador – taki tytuł nosi rozdział piąty, poświęcony działalności politycznej i dyplomatycznej prof. Smułkowej. Pani Elżbieta przyjechała do Mińska w 1991 r., trzy tygodnie po proklamowaniu przez Republikę Białoruś niezależności. Początkowo pełniła obowiązki Konsula Generalnego RP (w latach 1991–1992), następnie pełnomocnika ds. kontaktów z Białorusią (*charge d'affaires*), wreszcie – Ambasadora RP na Białorusi (1992–1995). Praca Smułkowej na placówce dyplomatycznej w Mińsku wiązała się z rozkwitem stosunków polsko-białoruskich, które dotąd były niczym *terra incognita*. Jako wieloletnia badaczka polsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza kulturowego Smułkowa dobrze rozumiała specyfikę kraju, do którego przybyła. Dzięki jej staraniom doszło do nawiązania dobrosąsiedzkich kontaktów między naszymi krajami w wielu dziedzinach: polityce, gospodarce, kulturze i nauce. Podpisano wówczas szereg umów dwustronnych, m.in. obowiązujący do dziś *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy* z 23 VI 1992 r., który pozwolił stworzyć podwaliny pod dobrosąsiedzkie relacje między Polską a Białorusią i zaowocował wizytami przedstawicielami władz polskich na Białorusi (np. premier Hanny Suchockiej w listopadzie 1992 r.). Do września 1995 r. podpisano 40 umów bilateralnych.

Ostatnie partie piątego rozdziału autor poświęcił działalności Smułkowej jako ambasadora kultury białoruskiej w Polsce. Po zakończeniu misji dyplomatycznej pani pro-

fesor nadal aktywnie uczestniczy w projektach badawczych, publikuje prace, wygłasza odczyty, bierze udział w ważnych wydarzeniach naukowych. Jej zasługi na polu nauki i dyplomacji zostały docenione przez polskie władze: w 2005 r. z rąk prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego Smułkowa otrzymała Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, drugie pod względem starszeństwa (po Orderze Orła Białego) polskie odznaczenie państwowe, nadawane za wybitne osiągnięcia na polu nauki, kultury, działalności społecznej, służby państwowej oraz rozwijania dobrych stosunków z innymi krajami.

Publikację kończy krótkie posłowie, zatytułowane *Na drodze polsko-białoruskiej*, autorstwa Anny Engelking, biografia oraz wykaz publikacji bohaterki tomu, streszczenia w trzech wersjach językowych (po białorusku, polsku i angielsku) oraz indeks osób.

Książka Kalinouskiego stanowi pozycję wartościową, interesującą nie tylko dla slawistów (językoznawców, białorusistów), ale także kulturoznawców, etnografów, jak również dyplomatów, polityków oraz szerokiego koła czytelników. Jak podaje autor, wydanie tomu poprzedził długi okres przygotowań, obejmujący etap studiowania dorobku naukowego i publicystycznego pani profesor, rozmów z jej współpracownikami i przyjaciółmi, poszukiwania notatek prasowych, zdjęć, wypowiedzi radiowych, wreszcie – wyjazdów do miejsc bliskich Smułkowej: Lwowa (kraj lat dziecińczych), Zaszkowa (dawny majątek dziadków), Warszawy (miejsce zamieszkania). Wnikliwy, szczegółowy, miejscami bardzo osobisty wywiad autora z bohaterką, umiejętnie uzupełniony o zebrane materiały, dobrze charakteryzuje Smułkową jako człowieka, naukowca, dyplomatę oraz ambasadora dialogu polsko-białoruskiego.

Profesor Smułkowa jako człowiek nauki może być przykładem nie tylko dla studentów, ale także dla badaczy kultur i języków naszych wschodnich sąsiadów, jak również pogranicza polsko-białorusko-litewskiego. Jak mało kto rozumie człowieka wychowanego i wzrastającego w tyglu wielokulturowym. Opis i analiza tego, co tworzy wielokulturowość, stanowiły cel licznych prac badawczych, będących rezultatem wieloletnich badań kierowanego przez nią zespołu złożonego z naukowców i studentów z Polski, Białorusi, Litwy i Rosji. Jak czytamy we *Wstępie* do pracy zbiorowej *Pogranicza. Białoruś w perspektywie interdyscyplinarnej*:

Асноўнай даследчай мэтай нашага калектыву было жаданьне пазаёміцца і добра зразумець людзей памежжа. Мы хацелі зразумець, як фармуецца іх самасьвядомасьць і гістарычная памяць, як успрымаюць яны сваю культуру і як ставяцца да моваў, якімі карыстаюцца. Кіравала намі цікавасьць да таго, як людзі памежжа бачаць сьвет (Smułkowa i in., 2007, s. 6).

Zainteresowanie tym, co niejednolite i różnorodne w kulturze słowiańskiej, zaowocowało także wydaniem dwutomowej pracy zbiorowej pod redakcją Smułkowej *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność* (Smułkowa 2009, 2011), prezentującej materiały archiwizowane przez 10 lat (1997–2007) i pochodzące ze 112 miejscowości Brasławszczyzny.

Omawiana książka nie jest jednak li tylko monografią życia i działalności wyjątkowej osoby. To również praca o dziejach polskiej białorusienistyki, o jej początkach,

kondycji na przełomie wieków, stanie współczesnym. Wnikliwy czytelnik z łatwością zrekonstruuje historię tej niemłodej już dziedziny, z jej osiągnięciami i bolączkami, rozpozna postaci, które tworzyły polskie ośrodki slawistyczne (m.in. Halina Turska, Antonina Obrębska-Jabłońska, Władysław Kuraskiewicz), zapozna się z wieloletnim dorobkiem wydawniczym warszawskich białorusinistów.

W cytowanych na kartach publikacji rozważaniach ważne miejsce zajmują kondycja języka białoruskiego oraz kwestia tożsamości narodowej Białorusinów. Z przywołanych wypowiedzi wynika, że pani profesor nie prognozuje wyparcia z Białorusi języka białoruskiego przez rosyjski – „Я была б далёкая ад катэгарычнага прагназавання заняпаду беларускае мовы. Нягледзячы на тое, што яе камунікацыйныя функцыі цягам стагодзьдзяў абмяжоўвалі, яна выяўляе трываласць і жыццяздольнасць якія здзіўляюць лінгвістаў” (Smułkowa 2002, s. 423). Co więcej, poglądy te stanowiły fundament działalności pani profesor na każdym etapie życia. Jej stosunek do języka, którym tak doskonale się posługuje i którego używa z determinacją, nawet wbrew panującym za Bugiem tendencjom, był i jest bardzo osobisty: „Я разважаю тэарэтычна, але там, унутры сябе, я веру, што беларуская мова захавецца. Я ўсё-такі веру. [...] Веру, што захавецца, не магу дапусьціць, што не” (s. 110). Przekonanie pani profesor o znaczącej roli języka białoruskiego w kulturze przekładało się na intensywne badania naukowe, którym poświęciła całe życie.

Wyrazem zamilowania do białoruskości jest także jej działalność dyplomatyczna, którą oficjalnie prowadziła jako Ambasador RP w Mińsku, a którą obecnie kontynuuje jako orędownik i rzecznik dialogu polsko-białoruskiego. Trzeba przyznać, że misja dyplomatyczna Smułkowej rozpoczęła się w niezwykle trudnym, ale także interesującym okresie jeśli chodzi o stosunki między Polską i Białorusią. Wobec narastającej zależności Białorusi od Rosji nadzieje związane z procesem reform demokratycznych na Białorusi (według wzorca polskiego) szybko się rozwiały. Pani ambasador na placówce dyplomatycznej w Mińsku wielokrotnie napotykała na trudności organizacyjne, proceduralne i biurokratyczne. Mimo to pani Elżbieta – jak dowodzi autor omawianej publikacji – z wielkim zaangażowaniem wykonywała swoje obowiązki i cieszyła się na Białorusi dużym szacunkiem, będąc w stałym kontakcie nie tylko z miejscową elitą intelektualną, ale także najwyższymi przedstawicielami białoruskiej władzy. Za jej przykładem ambasadorowie innych państw posługiwali się w wystąpieniach publicznych językiem białoruskim, promowali białoruską kulturę i sztukę.

Misja „grzecznej pani Elżbiety” trwa. Trudno znaleźć w Polsce człowieka tak zasłużonego dla rozwoju stosunków dobrosąsiedzkich między naszymi krajami. Życie i działalność Smułkowej dowodzą, że dialog polsko-białoruski jest możliwy i że – mimo przeszkód – przynosi wymierne korzyści dla obydwu narodów. Białorusinistyka nadal rozwija się na Uniwersytecie Warszawskim, a także Uniwersytecie w Białymstoku oraz Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pomimo trudności lokalowych (i nie tylko) działa też Ambasada PR w Mińsku. Na Białorusi wciąż żyje legenda pani Elżbiety – wyjątkowej Polki, która dla sprawy białoruskiej oraz dobrych stosunków polsko-białoruskich poświęciła życie. Gdyby nie ta legenda, zapewne nie

powstałaby omawiana tu książka. Książka, której wartość trudno przecenić. Pozostaje tylko mieć nadzieję, że dla naśladowców i kontynuatorów Elżbieta Smułkowa będzie wzorem należycie cenionym i szanowanym.

Tom powinien zostać przetłumaczony na język polski i to nie tylko ze względu na wyjątkowość bohaterki książki, ale także z uwagi na bogaty – często publikowany po raz pierwszy – materiał faktograficzny, jak również interesujący, wciągający czytelnika sposób jego prezentacji. Zaletą publikacji jest klarowny i spójny wywód, przejrzysta kompozycja oparta na chronologii wydarzeń, szerokie ujęcie tematu z uwzględnieniem różnych aspektów działalności pani profesor. Wartość monografii podnoszą wypowiedzi i komentarze samej Smułkowej, która analizuje problemy nadzwyczaj trafnie, głęboko, niekiedy z perspektywy naukowca lub dyplomaty, niekiedy z punktu widzenia zwykłego człowieka, uczestniczącego w zastanej, nierzadko zaskakującej rzeczywistości.

Czy autor osiągnął postawiony sobie cel? Zapewne nie wszystkie tajemnice „grzecznej pani Elżbiety” zostały w publikacji ujawnione, ale opisując „historię pewnej przyjaźni” Kalinowski naszkicował losy bohaterki z wyczuciem, a zarazem dociekliwością i osobistym zaangażowaniem. Nie ulega wątpliwości, że biografowi pani Elżbiety udało się odpowiedzieć na wiele istotnych pytań dotyczących polskiej białorusienistyki, a także przeszłości, teraźniejszości i przyszłości stosunków polsko-białoruskich.

Książka została wydana przy wsparciu Ambasady RP oraz Instytutu Polskiego w Mińsku.

Agnieszka Goral

Bibliografia

- Glinka, Stanisław, Obrębska-Jabłońska, Antonina, Siatkowski, Janusz (red.). (1980). *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. Warszawa: PAN.
- Smułkowa, Elżbieta. (1968). *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostoczczyzny na tle wschodniosłowiańskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Smułkowa, Elżbieta. (1978). *Studia nad akcentem języka białoruskiego. Rzeczownik*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, Elżbieta, Czekman, Walery. (1998). *Fonetyka i fonologia języka białoruskiego z elementami fonetyki i fonologii ogólnej*. Warszawa: PWN.
- Smułkowa, Elżbieta. (2001). *Język i kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Smułkowa, Elżbieta. (2002). *Białoruś i pogranicza*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Smułkowa, Elżbieta, Engelking, Anna (red.). (2007). *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

- Smułkowa, Elżbieta. (2009). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*. T. 1: *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadcstwo mieszkańców*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, Elżbieta. (2011). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*. T. 2: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców regionu (Słownik brasławski)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, Elżbieta. (2013). *Był dom we Lwowie...* Warszawa: Fundacja Pomoc Polakom na Wschodzie.